

JÓZSEF ATTILA ÚTJA A KOMMUNISTA KÖLTÉSZETIG*

József Attila 1924. november 19-én beiratkozott a szegedi egyetemre magyar—francia szakra, amint arról indexének kelte tanúskodik.¹ Lakást egyelőre — anyakönyvi lapjának adata szerint² — Templom tér 3. sz. alatt, tehát nyilván Koroknaynál kap, de hamarosan kiveszi özvegy Horesnyinétől, mint levelében nővérenek írja, a »nagyon kedves, drága nénitől« a Brüsszeli körút 23. sz. alatti lakás egy szobáját.

Nagy lelkesedéssel vetette magát a tanulásra, 45 órát vett fel és többek között filozófiával, sajtóbüntetés-joggal is foglalkozott. Ugyanakkor irányult először intenzívebben figyelme a magyar népköltészetre, amely a közeljövőben egyik fogódzója lett a szabadvers zsákutcájából való kiemelkedésében. Ezidei viszonylagos politikai fejlettsége is kitűnik egy fennmaradt szerény megjegyzéséből: »Nagyon derék, intelligens fiúk vannak körülöttem — mondta egyetemi kollégáiról — én talán csak annyival tudok többet mint ők, mert újságot is olvasok, nemcsak a szaktárgyak érdekelnek.«³

József Attilát tehát már ekkoriban erősen foglalkoztatták — természetesen mindig az egyszerű emberek oldaláról szemlélve — politikai természetű kérdések. Önzetlen jellemét, mások tehetségének megbecsülését, sőt lelkes felkarolását mutatja az a nagylelkű tette, amellyel egyetemi beiratkozási díját egyik nyomorgó pesti fiatal költő barátja, Pintér Ferenc⁴ támogatására fordította.

Az előadások a Dugonics tér 13. sz. alatt az Egyetem központi épületének első emeletén elhelyezett kis tantermekben zajlottak le. Ide kezdett járni október első napjaitól, tanévkezdéstől a költő, ahogyan erről a kortársi megemlékezések szólnak.⁵

Életmódjáról keveset tudunk, csak annyit, amennyit nővérenek, Jolánnak szóló levelében említ. Juhász Gyulát bizonyosan gyakran felkereste, mert októ-

¹ Az index a Petőfi Múzeum tulajdonában van.

² A Szegedi Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézetének gyűjteményében.

³ Galamb Ödön: *József Attila makói évei* (1941) 55—57. l.

⁴ Pintér Ferenc (1895—1932) hírlapíró, a Világ munkatársa volt. Egyetlen vers-kötetének — *Ostromolják a várost* — méltatása Babbitstól: Nyugat 1925. 1. sz. 422—24. l. (»Kassák és Ady ad találkát lapjain« — mondja Babits és elismeréssel jegyzi meg, hogy »ennek az új és valószínű fiatal magyar költőnek mély érett hangja van.«

⁵ Fehér Ede: *A Horger-ügy*. József Attila Emlékkönyv (1961) 91—96. l.

* Részletek a szerző azonos című bölcsészdoktori értekezéséből.

ber 4-én — ma már tudjuk, mivel kapcsolatban — ezt a tréfás versikét írta hozzá, talán a Szeged c. napilap szerkesztőségében.⁶

Mint örök keservet
Írta ezt a verset
Az ördög motolla
Juhász Gyula tolla.
Ki vala nagy búban
Szíves háborúban.

Október 10-én hosszú levélben, amelyet nővérenek írt, beszámol első egyetemi élményeiről. Azt írja, hogy felvették az egyetemre és dolgozik. Érdekes, hogy szükségesnek látja felsorolni barátai nevét: Juhász Gyula, Espersit, Réti Ödön — azt írja — szintén dolgoznak. »Azt hiszem — írja tovább nővérenek — Te sem várod, hogy »Kassák stílusban« regélem el, amit kívánsz... Újabb írásaimra pedig nagyon féltékeny vagyok, úgyhogy nem is küldöm el Neked. Nem szeretném, ha Te félreértenél. Pedig ez könnyen megeshetik mert Te nagyobbbrészt polgári mentalitású asszony vagy, ez az egyetlen igen erős hibád. Különbönb pedig nem hiszem, hogy tévelygek, de nincs kizárva. Mindenesetre fiatal és nagy energiatömegekre vall, hogy ennyire lankadatlan megfeszítéssel (ami nem is megfeszítés: fiatal, borzasztóan szorgalmas vagyok!) keresem és keresem igazi magamat. Látod, hogy mennyire objektíven ítélem meg helyzetemet — éppen azért furcsa, hogy mikép lehetek annyira fanatikus, a bolondságig, amennyire vagyok.«⁷

Nővérenek kétkedésére, hogy bizonyosan nem tanul, ismerteti tanulmányainak rendjét: »Tévedsz — írja — mert nagyon sokat tanulok. Magam sem hittem volna, hogy mennyire képes vagyok. Magyar—francia szakot választottam, a két legnehezebb tárgyat: ti. én nem tudok franciául. Van egy csomó nőhallgató, akik mind tudnak, férfi pedig egyetlen vagyok.⁸ Egy héten öt francia óra van, kettő magyarul (XVII. sz. felvilágosodásának története) és három pedig franciául (kettő: A francia nyelv története, és egy: franca stílusgyakorlatok.) Képzelheted, mennyit kell tanulnom, ha tandíjmentesség miatt kollokválni és egyáltalában ha tudni akarok. Márpedig akarok.

A tandíj beiratkozással 1 354,000 korona és még tartozom két részletben befizetendő 760.000 koronával. A lakás elég jó, nagyon kedves, drága nánitól vettem ki, mosással és egyebekkel együtt havi 400.000 koronáért. Tanítani nem igen tudok, mert du. 2-től egészen 7-ig elvagyok foglalva az előadásokkal, amelyek négy nap reggel nyolckor, két nap kilenckor kezdődnek. Szokatlanul korán kelek, fél hétkor.

Összesen heti 45 órát vettem fel, amit hallgatni és tanulni, azt hiszem éppen elég.«

Beszámol arról is, hogy vett egy csomó francia könyvet. Továbbá arról tudósít: »Az egyetlen elsőéves vagyok, akit Bartók professzor felvett a filozófiai szemináriumba!«

⁶ Fövény Lászlóné erről: ItK. 1953. 355. l., vö.: *József Attila Összes Művei* II. k. 335. l., illetve a 476. l. a 311. jegyzettel.

⁷ József Jolán: *József Attila élete* (1940) 168—71. l.

⁸ József Attila tévesen állítja, hogy »férfi egyetlen vagyok«, hiszen vele együtt Fehér Ede is hallgatott francia órákat. Vö.: 5. jegyzetünkkel.

S valóban nem csekélység, hogy alig kezdődhettek meg az előadások, már leírhatja: »Nagyon szeret a magyar tanár.« Erre később is büszke volt. Curriculum vitae-jében ezt írta: »Nagyon büszkévé tett, hogy Dézsi Lajos professzorom önálló kutatásra érdemesnek nyilvánított.«⁹

A levél elárulja, hogy a lelkes munkakedv mellett kilátástalan helyzetben van. Pénzt kér nővérétől mert ahogy írja »Hetek óta nincs egy krajcárom se . . . Tegnap reggel óta este ettem csak valamit.« És hogy ne lássék panaszkodónak, hozzát teszi: »de pompásan érzem magamat.«¹⁰ Továbbá arról tudósít: »A rektor három szünnapot adott, amelyhez még vasárnap is jön. Távira tozozz, ha akarsz, hogy felmenjek. Beszélni szeretnék Veled.«¹¹ Valóban, ahogy József Jolán írja, a költő elutazott Pestre.¹² Visszatérése után pedig nekilát szervezni új kötete kiadását. Október 27-én kelt levelében¹³ elszámol a kapott pénzzel, utána a következőket írja: »Hogy eddig nem írtam ennek oka — nyilvánvaló, hogy — zilált anyagi viszonyaimban gyökeredzik . . . Majd egy hete már kenyéren és vízen élek, ami nem panasz, mert virulok ésatöbbi . . . Még van 1 és 1/2 kg kenyérem és ez a bázis.« Ismét pénzt kért és továbbá azt írja: »Tárgyalok a Genius-sal, hogy A villámok szeretője kötet kijöjjön karácsonyra.«

Tudniillik a »A villámok szeretője« volt a későbbi »Nem én kiáltok« verskötetének első tervezett címe. Ami a Genius-sal való tárgyalást illeti az annyiból állott, hogy a költő október 21-én levelet írt a Genius kiadónak, amelyben felajánlotta verseit kiadásra. Ez a levél nem maradt fenn, de megvan a Genius nov. 8-i válasza,¹⁴ mely igen tanulságosan mutatja be az akkori könyvkiadással kapcsolatos nehézségeket: »A mai viszonyok között versei kiadására nem vállalkozhatunk, mert a legismertebb poéták verseinek kiadása is rossz üzletnek bizonyult.«

Mivelhogy nem talált más kiadót, Juhász Gyula közbenjárására Koroknay Gyulához fordult az új kötet kiadásával — és ami egy nagy tőkés kiadóvállalatnak rossz üzlet volt, azt vállalta ez a lelkes fiatal nyomdász.

Október 30-án írt Galamb Ödönnek Makóra és bejelentette, hogy a halottak napja körüli néhány napos szünetet nála szeretné eltölteni Makón. Lelkesen hozzát teszi, hogy »Nagyszerűen sikerült a magyar-irodalomtörténet-szeminárium dolgozatom: a Pannoniai Énekről. Dézsi azt mondta, hogy »még sok kiváló dolgot, munkát várunk József Attila Úrtól . . . És ez . . . ma délelőtt történt. Van egy pár szép versem, azokat is viszem. És most jön a legfontosabb: A villámok szeretője c. kötet lezáródott. Hát tulajdonképpen ennek összeállításában kell segédkezni Ödön Bátyámnak. — Másnak most nem írok, ezt az 1800 K-t is úgy kérem majd kölcsön . . .« Valóban, az ünnepeket Makón tölti. Galamb Ödönnel válogatják a kiadásra kerülő verseket és ott megszületik a kötet végleges címe: »Nem én kiáltok.«¹⁶

⁹ József Attila *Válogatott Művei* (1952) 424. l.

¹⁰ József Jolán i. m. 170—71. l. pontatlanul, hiányosan közli. Vö.: a Petőfi Múzeumban őrzött kézirat.

¹¹ Uo.

¹² Uo.

¹³ A Petőfi Múzeumban őrzött kézirat alapján.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Galamb Ö. i. m. 56—57. l.

¹⁶ Uo. 59—60. l.

Meglepő, hogy az egyetemi élet tanuláson kívüli vonatkozásai nem kaptak helyet leveleiben, pedig ezekben a hetekben igen zajos politikai mozgolódások voltak Szegeden. Október 21-én — olvassuk a Szeged c. lapban — az orvoskaron még a Numerus Clausus alapján felvett hallgatókat sem tűrik meg, nem hagyják őket tanulni, órákra sem járni. A soproni »fajvédő« diákok valamint a jobboldal akciója nyomán általános zavargások keletkeztek a vidéki egyetemeken. A soproniak elleni megtorlás hírére, ahogy október 16-án a Szeged c. lap közölte, pl. a szegedi egyetem »bajtársi szövetsége« szolidaritást nyilvánított a soproni diákokkal: nem vettek részt az órákon, sőt igazoltatták azokat akik az egyetem épületébe léptek. Az akkori rektor az ébredők akcióját nem vette figyelembe és abszenciát helyezett kilátásba a távollevőknek. Hasonló mozgalmakról ad hírt a fentnevezett lap november 16-i és 30-i száma is. Mindez nem igen tükröződik József Attila leveleiből. Szerintem valószínűleg azért nem tudósította nővérét azokról, mert nem is törődött az említettekkel. Magányos volt az egyetemen, egy-két kollégával tartott csak közvetlenebb kapcsolatot, de azt is csak az épületben, mert mihelyt csak kiértek a Dugonics térre, elbúcsúzott tőlük és ment a maga útján. Lehetséges, hogy saját nyomorúságát is szégyelte.

Az egyetemi életéről többet megtudunk Fehér Edétől, aki egyike azoknak az egyetemi társainak, akivel baráti kapcsolatot is tartott, és aki a későbbi Horger esettel kapcsolatos ügy tanúja.¹⁷

November 23-án újból ír nővérének és a következőket tudatja vele:¹⁸ »Édes Luciekém, mi dolog az, mily szörnyű dolog, hogy ennyire magamra hagyatok. Beteg is voltam, feküdtem egy hétig, közben felkeltem és összeestem az utcán . . . Épp a Korzó sarkán. Úgy hoztak kocsin haza.« A tanulás mellett gondot okozott neki új verses-kötetének sajtó alá rendezése, és a kiadandó könyve miatti gond keltette fel a betegágyból, hogy előfizetőket gyűjtsön. Kinyomtatták már az előfizetőgyűjtő íveket, nővérének is küld 50 darabot, ezzel kapcsolatban kér tőle választ, és még újból pénzt is kér: »Új betűket rendeltünk, kifizettük, egy ív ki van szedve, de nem lehet nyomni, mert nincs papír: pénz.

Kérlek Luciekém, küldj a magadéból ha tudsz (és ha van) kölcsön 2 millió koronát karácsonyig. Esetleg a decemberi millióval, de lehet azt külön is. És mindenekelőtt az előfizetéseket és előjegyzéseket. Az íveket tartsd még vissza . . . A bőrkötésből, téged beszámolva, már itt eddig 10 elfogyott. Ez hoz legtöbbet a konyhára, ezért ebből I—XXX-ig lesz, vagyis 5 példánnyal több, mint hirdetve volt. A vászonkötéses nem nagyon fogy, pedig csak a kötésben lesz különbség. Ebből csak 70 db készül. A papírkötéses példányok is a legnehezebb bordázott merített papíron nyomódnak . . . Egyik professzorom¹⁹ el van ragadtatva a könyvtől, egy másik is,²⁰ de fékezi magát, mivel ő írt nagy kritikát a Napkeletbe. Úgy mond: »Inkább egy komoly, meglehetősen súlyú (ugye szerény!)

¹⁷ Fehér E. i. m. Lásd még ua.: *A Horger-ügy. József Attila szegedi évei nyomában*. Délmagyarország 1954. júl. 25.

¹⁸ József Jolán i. m. 173—74. l. A Petőfi Múzeum tulajdonában levő eredeti levelet József Jolán némi eltéréssel ismerteti.

¹⁹ Dézsi Lajos. Vö.: 9. jegyzetünkkel.

²⁰ Tóth Béla középiskolai tanár, aki az 1924—25. tanévben az egyetemen francia nyelvet tanított. (*Beszámoló a szegedi Ferenc József Tudományegyetem 1922/23—1926/27. évi működéséről*. Szeged, 1927. 365. l.)

számbavétel kell magának majd, mint baráti lelkesedés.« De lekésünk a karácsonyi könyvpiaccal, ha nem nyomjuk ki 10—14 napon belül. Pedig még majd kötni is kell és a rendelés után is pár napra jön majd csak a papír. A kiszedett hasábkok meg csak hevernek. Hát nem borzasztó?... Az egyetemen minden a régi, de a könyv miatti gondjaimtól, meg betegségem miatt is, majdnem két hétig nem tudtam tanulni... De mindenből akarok colloquálni. Nyugalomra van szükségem. Verset is régebben írtam... Előfizetőket, ó, jaj, előfizetőket!«

Arról, hogy Espersittel tovább kapcsolatban van, tanúskodik az augusztus 1-i levelének valószínűleg már erre vonatkozó utalásain kívül egy újabb levelezőlapja, amelyet (a postabélyegző tanúsága szerint) 1924. november 24-én adott fel. A levelezőlapon a következő sorok állnak:

»Espersit, Makó.

Kedves János Bácsi, a papírt megrendeltük. Nem 8, hanem csak 1 és ¼ millió. Ha van valami pénz, akkor, azt János Bácsi azonnal küldje el, mert szükségem van rá, várjuk a papírt. Esetleg Galambnak átadni.

Sok öleléssel

Attila.«²¹

A Szeged c. napilap 1924. nov. 23-i számában olvassuk a készülő verskötetről a következő hírt: »December hó első felében jelenik meg a fiatal írógárda egyik legtehetségesebb tagjának, József Attilának első verskötete. A fiatal poéta, akinek alkotásai a főváros sajtójában is feltűnést keltenek, műveinek a legjavát gyűjtötte össze ebben a kötetben, erőteljes és nagy reményekre jogosító alkotás valamennyi, mélyen átélt érzések és a fiatalság elsodró és magával hordó tüze árad ki belőlük. A kötetet, amely bizonyára méltó feltűnést fog kelteni a szegedi Koroknay nyomda adja ki, gondos és választékos ízlésű formában.« A lap ugyanabban a számában közli *Férfiszóval* c. versét. Erre utalva teszi még hozzá a közlemény: »Mutatóba a könyv egyik finom hangulatú és tökéletes vers-technikájú darabját mai számában közli a Szeged.«

József Jolán könyvében a *Nem én kiáltok* verskötet megjelenésének körülményeiről nem ad pontos tájékoztatást: egymást követő lapokon ellentétes adatokat ad, éspedig az egyik helyen azt írja, hogy 1924. karácsonján jelent meg a kötet,²² ugyanakkor az ezt követő negyedik oldalon azt írja, hogy tavasszal, tehát 1925. tavaszán.²³ Helyesnek találom a Kritikai Kiadásnak a *Nem én kiáltok* kötetre vonatkozó közlését²⁴ amelyet a kötet utószavának dátuma bizonyít. A Magyar Lászlónak adott példány ajánlása²⁵ a következőképpen szól: »Magyar Lacinak, aki kidobott, hogy érettségét tegyék, aki különben már jó néhány hívem között majdnem egyedül lelkesedik objektíven! Szeged, karácsony szombatja. 1924. József Attila.«

²¹ Péter László: *A makói Múzeum József Attila kéziratái*. Szeged, 1952/5. 1.

²² József Jolán i. m. 173. l.

²³ Uo. 176. l.

²⁴ J. A. Ö. M. II. k. 486. l.

²⁵ Magyar László: *A limbus meséje*. József Attila Emlékkönyv (1961) 99. l.

Emellett más adat is bizonyítja a kötet karácsonyi megjelenését, a Színház és Társaság c. hetilap tudósítása: az, hogy a fentnevezett hetilap nov. 17-i számába a *Kövek* c. verset majd e hetilap december 8-i számában a *Miért mondtál rosszat nékem* c. verset mutatóként adja a december elején megjelenő kötetéből — érthető, hiszen akkor még előtte vannak és hisznek a megjelenésében. Emellett e hetilap december 29-i száma már úgy közli az *Igaz őszinte búcsú*-t, hogy a »most megjelent« kötetből veszi! Ezek azt bizonyítják, hogy a kötetnek legálább néhány példánya valóban elkészült már karácsonyra. Valójában tehát a Nem én kiáltok kötet többi példányai legkésőbb 1925. januárjában jelentek meg.

Ebben a kötetben már kezd a maga lábára állni, nagy elődei eredményeinek termékeny magábaolvasztásán túl megcsendül erőteljes, újszerű fiatal hangja. Ez a kötet átmeneti állomás a *Nincsen apám se anyám* kötetéhez, melyben már megtalálható, világosan megismerhető minden eddigtől különböző hangja. A kötet kiadása után hamarosan feloldotta magát a korábban még idillikus hanghordozás alól.

Az utószavában a következőket olvassuk: »Végre elindult ez a könyv. Végre megszabadulok tőle. Végre nem bennem lesz, hanem messze, messze tőlem, kinn a világban.« S a sokat idézett szavak: »Én nem azért jöttem, hogy bögjek, hogy buzdítsak, hanem hogy tegyek. Egy mindannyiunknál szociálisabb ember szinte csak sejtett alakja lebeg a szívek felett. Kell, hogy reákradjam húsumat és beleágyazzam tagjaimat. Hogy ez nem »művészet«? Hát akkor fütyülök a »művészetre«. Én többet akarok, én azt akarom, ami kell.«²⁶ A január folyamán végleg elkészült, részben piros bőrbe kötött példányokat a költő február első napjaiban adta át legjobb barátainak, pártfogóinak.

Meg kell jegyeznem, hogy József Attila kutatásaim során a Színház és Társaság c. heti-képeslapnak megtaláltam egy ikertestvérét, éspedig a Színházi Újság (szöveges színlap) c. színházi, művészeti és szépirodalmi hetilapot Úr György szerkesztésében, amely József Attila verseit is közölte.

A Színházi Újság alapítója dr. Lugosi Döme ügyvéd volt. Írtak benne országon ismert nevezetességek éspedig: Juhász Gyula, Móra Ferenc, dr. Lugosi Döme ügyvéd, Baróthi József az akkori színház főrendezője, Magyar László a Szeged, és utána a Délmagyarország c. napilap munkatársa és karikatúristája, Jenő István a Színház és Társaság c. hetilapnak szerkesztője stb.

Nagy örömmel állapítottam meg három verse közlését éspedig az 1924. nov. 1. 6. sz. 2. lapján az *Üvegöntők*-et, az 1925-ös jan. 17-i. 6. sz. 4. lapján a *Magyarok* c. verse II. részét és ugyanez év jan. 24-i 16. sz. 13. lapján a *Forduló* címűt.

Ellenőrizve az akkori Szegeden kiadott napi- hetilapokat és más kiadású műveket, kiderült, hogy fentnevezett Színházi Újságot és az általa közölt említett verseket a Kritikai Kiadás nem ismeri, hanem csak pótlásaként jelzi a »Magyarok« és »Forduló« c. vers megjelenését, de nem tartja számon az általam bemutatott szövegváltozatokat.²⁷

²⁶ J. A. Ö. M. II. k. 487. 1.

²⁷ Uo. 484. 1.

A *Magyarok* c. költemény szövegében lényeges változatokat találtam:

»Magyarok« c. vers második része

Kritikai Kiadás. I. k. 80 l. (71. v.)   Színházi Újság (szöveges színlap)
XVIII. évf. Szeged, 1925. I. 17. 4. l.

Szövegváltozatok:

2 kenyér.	2 kenyér
4 hív!	4 hív!
6 száguldó, forró ménesek után	6 Száguldó, vad ménesek nyomán
7 a barna földek múltó dobaját	7 A barna földek tompa dobaját
10 most	10 mosl (sajtóhiba)
12 temetőnek is kicsi lett világunk,	12 Még temetőnek is kicsi lett vilá- gunk,
14 kibírnunk!	14 kibírnunk.
16 vágyunk!	16 vágyunk,
19 vihar	19 vhar (sajtóhiba)
22 Hogy minden búzatábla kiperegjen.	22 Hogy minden búzatábla szeme ki- peregjen.

A másik két költeményben kevésbé jelentős ékezet és központozás eltéréseket állapítottam meg.

A *Magyarok* II. fenti változatai bevilágítanak a vers keletkezésének eddig ismeretlen részleteibe.

Ezenkívül megállapítottam, hogy a Kritikai Kiadás, amely idézi ugyan a Színház és Társaság c. lapot nem ad pontos, összeegyeztethető szövegváltozatokat.²⁸

A fentieket szeretném két példával bizonyítani.

Útrahívás c. vers.

Kritikai Kiadás. I. k. 95. l. (84. vers)   Színház és Társaság. (irodalmi, művé-
szeti képes hetilap.) VI. évf. 28. sz. 1924.
VII. 14. 6. l.

Szövegváltozatok:

2 hadd viszem csak, szép, kicsi lány, magammal.	2 Hadd viszem szép, kicsi lány ma- gammal —
3 hulláma,	3 hulláma,
6 csolnakom ring, szállna az útra máris!	6 Csolnakom ring — szállna az útra már is,
7 Ó, hiszen vár	7 Ó hiszen vár
9 Jöjj velem hát, — szebb	9 Jöjj velem hát, szebb

²⁸ Uo. 164. l. (136. vers); illetve 412. jegyzet. Továbbá: Színház és Társaság c. hetilap 1924. szept. 1. 6. l.: *Ki verné föl lelkünkben csendet.* Még vö.: *Napszonett, Kövek, Szélkiáltó madár, A szemed* stb.

Szövegváltozatok:

3 vannak.	3 vannak,
11 után: Igen, igen.	11 után: Igen, igen,
18 után (verssor ki van hagyva)	18 után: Igen, igen,
22 szigorú hó, takard el bűneinket,	22 Szigorú hó takard bűneinket,
24 után: az állócsillag.	24 után: az állócsillag,

A *Nem én kiáltok* c. kötet igazi sikert hozott a költőnek, nemcsak erkölcsiekben, hanem némi javulás állott be ettől kezdve az anyagi állapotában is. Az anyagi segítségéről (valószínűleg, hogy abból az időből való) keltezetlen levéltöredéke tesz említést,²⁹ amelyben testvéreit megnyugtatja a következő szavakkal: »Fiam: ne aggódjatok, mert most a Virág cukrászdában kapok felséges uzsonnát és a Szeged kiadójától, Páztortól hetenként kétszer-háromszor vacsorát.« Emellett, ahogy Kormányos István tájékoztatott engem, nála is több alkalommal ebédelt és vacsorázott. Igaz, hogy a Virág cukrászdában való uzsonna, amely bármennyire is »felséges« lehetett semmiképpen sem volt elég, mert ahogy maga a költő a *Curriculum vitae*-jében írja³⁰: »Napokat ettem, verseim honoráriumából fizettem lakásomat.« Ezek a sorok azt bizonyítják, hogy mégsem élt teljesen gondtalanul.

Kormányos Istvánnal történt megbeszélésem alkalmával megtudtam, hogy az egyetemi években, éspedig 1924. ősz végén József Attila bekapcsolódott a szegedi munkásmozgalomba. A költő kortársa és barátja arról mesélt, hogy a Brüsszeli krt. 23. sz. alatti lakásba, ahol a költő lakott, Horesnyinének a fia, Horesnyi László szobafestő, az 1919-es forradalom volt katonája ekkoriban vizszatért bécsi emigrációjából. József Attila meleg barátságot kötött a vele egy szobában lakó Horesnyi³¹ elvtárssal akiben megismerte a család harcos, forradalmi múltját. Horesnyi László viszont nagyrabecsülte József Attilában a nagy költőt s az akkor nyomorgó fiatal barátan sokszor segített is. A Horesnyiékkel kialakult elvtársi közösség állandóan kapcsolatot tartott a szegedi munkásmozgalom balszárnyával.

Kormányos István továbbá elmondta azt is, hogy a költő — és az ő társágukban Juhász Gyula is gyakran eljárt velük a szegedi Maros utcai munkástonthonba. Azt, hogy József Attila a szegedi munkásmozgalommal kapcsolatot tartott — bár már tudtunk arról, hogy a költőnek verse megjelent a Népszavában³² erősen bizonyítja és dokumentálja a költő Espersithez 1925. márc. 8-án írott levele.³³ A levél elején a költő megint a pénzügyi nehézségeiről (a könyvkötés költségei, a kölcsön visszaadása, a lakbérrel való tartozás stb.), sok elfoglaltságáról, gondjairól ír: »Azt sem tudom, hol áll a fejem. Mind amellet irtam két verset, amit olvashat János Bácsi a Népszava és Friss Újság 15-i

²⁹ A levéltöredék a Petőfi Múzeumban.

³⁰ J. A. V. M. 424. l.

³¹ Horesnyi László: *Egy szegedi lakásban*. József Attila Emlékkönyv 97. l.

³² József Attila: *A legutolsó harcos*. Népszava 1924. máj. 18.

³³ A makói József Attila Múzeum adattára A/82 2.

számában.« Ezután a következőket olvassuk: »A héten előadást tartottam az alsóvárosi pártszervezetben: a technikai kultúra kezdete címén s annyira tetstett, hogy meghívtak felsővárosra, ahol most szerdán: szocialista költészet címén tartok előadást.« Tehát itt kezdte meg kifejtteni az első mozgalmi munkásságát a külvárosok proletár fia.

Az említett ígéret amelyről Saitos Gyula írt, meg is valósult. Arról József Jolán a következőképpen ír: »Valóban más és igazabb versek jelentek meg tavasszal egyik haladó szellemű szegedi újságban. Ez a költemény — »Tiszta szívvel« c. verse — szelet vetett és vihart aratott.«³⁴

A Népszavában és a Színház és Társaságban egyre sűrűbben megjelenő versei — köztük szegényember versek — költészetének lázadó forradalmi hangját összesítik. Ezekből a lázadó költeményekből amelyek a szegények nyomorúságát ábrázolják, legkiválóbb a *Tiszta szívvel* c. verse. E verse a Szeged c. napilap 1925. márc. 25-i számában jelent meg. Ez tette először híressé, jobb és baloldalon egyaránt. Egyfelől az elismerés meleg hullámai érték. »Ez a versem — írja a költő — igen nevezetessé vált, hat cikket írtak róla, Hatvany Lajos az egész háború utáni nemzedék dokumentumának nyilvánította nem egyizben »a kései korok számára«, Ignotus pedig »lelkében dédelgette, simogatva, dűnynyögte és mormolgatta« azt a »gyönyörű szép verset, ahogy a Nyugatban írtak róla, és ezt a verset tette *Ars poética*-jában az új költészet mintadarabjául.«³⁵

Másfelől viszont a reakció intellektuális székértelőinek dühödt felhörkenését váltotta ki a vers merész szembeállása az uralkodó osztályok hivatalos ideáljával. Rákövetkező héten márc. 29-én a Szegedi Újnemzedék c. napilap azonnal megtámadja a verset, a költőt és a Szeged c. napilapot. Felhasználja az alkalmat, hogy a munkásmozgalom támogatásáért, a fasiszta antiszemita politikusokat leleplező cikkeiért amolyan hamisítatlan jobboldali stílusban kinyilvánítsa nézeteit, majd rátér József Attila verseire: »az erkölcsi pornográfia versfaragási műveletlenségével, egy az ügyészség által sajnos még nem üldözött, erkölcsileg súlyosan kifogásolható mázsolmányt tett közzé a saját hasábjain, melyben valaki hivalkodik, hogy »se istene, se hazája« hogy akár embert is öl, és nem bánja, ha fél is akasztják, és úgy teszik a földre. Nemcsak a megbotránkozás, de a kimondott undor fogja el az embert a sajtószabadsággal való ilyen visszaélés látára és a legjobb akarattal sem lehet ilyesmiről megjegyzéseinket finoman megírni. Erre már korbácsot kell fogni, nem nekünk, de az állami tekintélynek, és az ügyészség útján a társadalmi tisztességet védeni köteles királyi bíróságnak.« A cikk írójának óhaja nem teljesült, de rákövetkező nap március 30-án reggel a hajsza az egyetemen megkezdődött.

A Horger-ügyről Fehér Ede, a költőnek szegedi egyetemi éveiben kartársa és barátja visszaemlékezéseiben kapjuk meg a legtisztább és igazabb képet.³⁶

Viszont úgy vélem, a továbbiakban vitatkoznom kell a Horger-ügyben Péter László: *József Attila Szegeden*³⁷ c. tanulmányával, a szerzőnek a Horger-ügyben elfoglalt álláspontjával ugyanis nem értek egyet.

Péter László a Horger eset értékelését így kezdi: »Fölösleges lenne ezt megismételni (— ti. Fehér Ede és H. Kovács Mihály visszaemlékezéseit. J. S. —) inkább próbáljuk megvilágítani Horger Antal sajátságos szerepét, és az eset

³⁴ József Jolán: *A város peremén* 160. l.

³⁵ József Attila: *Curriculum vitae*. Szép szó 1938. 6. 5. l.

³⁶ Fehér E. i. m. József Attila Emlékkönyv 93—95. l.

³⁷ Péter László: *József Attila Szegeden* It. 1952. 2. sz. 158—59. l.

(József) Attilára tett hatásának okait.« Majd így folytatja: »Horger Antal nem volt szélső jobboldali, sem fajvédő, sem ébredő: konzervatív, vallási szempontból inkább közömbös, pozitivista tudós volt, (Kiemelés tőlem: J. S.) aki német alaposságával, szorgalmával, jelentős műveket alkotott a magyar nyelvtudományban.« Itt hivatkozik Techert (Точерт) József: *Horger Antal* (Születésének 70. évfordulójára)³⁸ c. tanulmányára. Úgy gondolom már ott eltér nézőpontunk, hogy amíg Péter L. Horgert állítja az eset főszereplőjéül, minket első sorban József Attila érdekel, hiszen vele kell foglalkoznunk és nem Horgerrel, aki számunkra csak másodlagos szerepet játszik, Péter L. módszere eleve Horger védelmének szándékára vall, és ez szerintünk helytelen kiindulási pont. Hogy Horger nem volt szélső jobboldali, sem fajvédő, sem ébredő és hogy vallási szempontból inkább közömbös, konzervatív tudós volt a József Attilával szemben tanúsított magatartásán egyáltalán nem vehető észre. Nézzük meg, mit akar tehát igazolni Péter L. Azt írja: »Mint utaltunk már rá, a Szeged 1925. jan. 14-i száma tanúsága szerint ő is tartott előadásokat a szegedi munkásoknak a magyar nyelvről.« (Kiemelés tőlem: J. S.) Ez sem szól a József Attilával szemben álló Horger mellett, mert a proletárdiktatúra bukása után a Horthy-rendszer is igyekezett különböző módokon, éppen népművelő előadásokon keresztül befolyást gyakorolni a munkásságra, hogy ellensúlyozza a szocialista eszmék befolyását. A továbbiakban Péter L. azt írja: »Családi élete nem volt boldog. Kevéssel József Attilával való megismerkedése előtt vált el feleségétől.³⁹ A magánossá vált ember ingerültségével gyakran fortyant föl, de — mint tanártársa, Mészöly Gedeon és tanítványa, majd tanársegédje, Erdődi József meséli⁴⁰ — hamar le is higgadt.« Péter L. tehát még Horger úr magánéletének eseményeit is felemlíti, hogy a költővel való szembefordulását idegállapotának zaklatottságával is kapcsolatba hozza. Majd példát is hoz: »József Attilával való esete után történt például, hogy Erdődi Józsefnél megpillantotta a kabátzsebéből kikandikáló L'Humanite egy számát. Azonnal rátámadt, (J. S.) egészen hasonlókkal fenyegette, mint József Attilát. Harmadnap elfelejtette, s nemsokára tanársegédjévé nevezte ki Erdődöt.« Péter L. a szóbeli közlésre támaszkodva nem írja le részletesen az esemény lefolyását. Nem tudjuk, az Erdődi elleni támadásnál hívott-e tanúkat Horger, Erdődi védekezett-e, és ha igen, mivel. A példa legfeljebb azt bizonyítja, hogy Horger úr nagyon érzékenyen reagált e időben a baloldaliság minden gyanújára, de az eset nem állítható párhuzamba a József Attiláéval. A továbbiakban ezt olvassuk: »A versre figyelmét nyilván az Újnemzedék vasárnapi száma hívta fel. A hétfő reggeli órán megpillantotta József Attilát, erről juthatott eszébe újból a dolog, s természetesen anélkül, hogy a bölcsészeti kar bármely más professzorával — például a József Attilát becsülő Dézsi Lajossal, az akkor tanszékvezető Tóth Bélával, vagy a költővel verstanról, poétikáról, gyakran elbeszélgető Mészöly Gedeonnal — megtárgyalta volna, hirtelenül és jogtalanul, mint a »bölcsészeti kar« álláspontját közölte Attilával — a magáét!«

Péter L. e kitétele már ellentétbe kerül a fejtegetésének az Erdődi-ügygel záródó részével. Ugyanis amíg korábban a világnézetileg a szélsőségektől távol álló, de hirtelen haragú és könnyen felejtő Horgert hangsúlyozta, ezúttal egy

³⁸ Uo. 158. l. 139. jegyzettel.

³⁹ Uo. 140. jegyzettel.

⁴⁰ Uo. 141. jegyzettel.

szélső jobboldali lap vádjaival azonosuló, jól emlékező és azonnal, körültekintően intézkedő (tanúkat is hív!) Horgerről kénytelen beszélni. Péter L. szerint Horger figyelmét a versre a szegedi Újnemzedék hívta fel. Az Újnemzedék cikke azonban nem közölte, csak támadta a verset és költőjét, egyben a verset közlő Szeged c. lapot. A vers közlésétől az Újnemzedék támadásáig négy nap telt el. József Attila saját *Curriculum vitae*-jéből tudjuk, hogy Horger a verset közlő Szeged c. lapot is kezébe vette, amikor őt felelősségre vonta. Horger tehát jóval előbb ismerhette a verset. Mégsem a magánvéleményét közölte a költővel, hanem a szélső jobboldali, fajvédő »kurzus-lap« fanatikusan elfogult álláspontját vette kölcsön, ami azt bizonyítja, hogy azzal egyet is értett. Valószínű, hogy a tanúk előtt József Attilával közölt álláspontjában nem hirtelen haragja vezette, még ha magánéletének gondjai ingerlékennyé is tették ez időben. A költő és tanúk vallomása szerint tanúsított magatartásából és a Szeged c. lap odakészítéséből a »keresztény kurzus« hú kiszolgálásának megfontoltságát érezzük. Lehet, hogy Horger úr tudományos munkájában világnézetileg ugyan konzervatív, de szélsőségektől távol álló tudós volt. Egyetemi vezető funkciójában azonban szigorú következetességgel igyekezett kiszorgálni a Horthy-rendszert. (Már a L'Humanite láttára is »felfortyant!«) Péter L. Horger viselkedését emberileg megértetni és megmagyarázni akaró érvei csupán a rendszert buzgón kiszolgáló professzor jellemének fogyatékoságát hangsúlyozzák.

Nem tudhatjuk pontosan, de nagyon valószínű ugyanis, hogy a szegedi Újnemzedék mögött álló erők, vagy azok egyetemi exponensei fel is hívták Horger úrnak a figyelmét a költeményre és szerzőjére, esetleg ők juttatták hozzá el a Szeged kérdéses számát, amelynek a konzervatív professzor nem volt rendszeres olvasója. Ha Horger e körökkel nem értett volna egyet, bizonyára az egyetem szabályzatainak értelmében is a bölcsészeti kar Tanácsa elé vihette volna az ügyet, ahol a költő iránt rokonszenvet tápláló professzorok támogatására is számíthatott volna és a személyes felelősségtől is megszabadult volna. Mivel azonban a támadásra felkészülve (vagy mások által felkészítve), tanúkról sem feledkezve meg, felelősségre vonta s nyomban el is ítélte a költőt, mégis csak a vallás és a Horthy-rendszer — mint József Attila írja: — »rikoltozó«, »kivont kardú« védelmezője, a fajvédők és ébredők, az Újnemzedék táborának szövetsége és szószólója lett, akár meggyőződésből, akár opportunizmusból. Ha Péter L. a Horger-ügyet a számunkra elsősorban fontos szempontból, József Attilát az ügy főszereplőjeként szerepeltetve vizsgálta volna, nem halványította volna »jelképpessé« Horger úr esetét, hogy — nem értjük, milyen céllal — elhárítsa róla a személyes felelősséget.

Péter L. fejtegetésének egyik konkluziójaként kínálgatik az, hogy József Attila a kelletténél jobban szívére vette a Péter L. szerint komolytalan fenyegetést és ha jobban ismeri Horgert, tanár is lehetett volna, ebben csupán önéretetessége akadályozta meg. Egyedül magát okolhatta azért, hogy nem lett az. Erre bizonyítékul a költőnek 1927-ben Galamb Ödönnek és Tettamanti Bélával folytatott levelezését hozza fel. Eszerint a költő 1927-ben ismét foglalkozott azzal, hogy elvégzi Szegeden az egyetemet. Azt hisszük, József Attila nagyon jól tudta és érezte, hogy vágyának teljesülése lehetetlen. Bizonyításunk után azt kell hinnünk, hogy jobban, mint Péter László.

*

Néhány szóval át kell tekintenünk József Attila szerelmi költészetét mielőtt lírája további alakulását elemeznénk. Erre azért van szükség, mert a következő években írott szerelmi versek gondolati és kifejezésbeli anyaga gyökeres változást jelent szerelmi költészetének fejlődésében és érdekes lesz megkeresni, hogy a már kialakult szerelmi líra visz-e át a korábbi versek emlékeiből valamit.

Első szerelmes verseiben kamaszos báj, játékosság jellemzi. Föllobbanó érzelmek hangulatait fejezik ki ezek a versek. A *Csókkérés tavasszal* technikai bravúrjaiban mély átfogó érzés még nem jelenik meg. Azt lehetne mondani, hogy a fiatal költő izlelgeti a szerelem ízeit eljátszik fellobbanó hangulatokkal, de igazi mély, egész egyéniségét megrázó szerelmi élményt még nem élt át.

»Márta, hajad,
bronz-ajakad
kéri s lázad a vágyam
illatozó,
vészt okozó
csókban lehelni be lágyan.«

(*Csókkérés tavasszal.*)⁴¹

Néhol, mint pl. *Névnapi dicséret*ben a szerelmi érzés felületén túlra is megpróbál lenyúlni:

»Rózsás ajkaidon mámoros élet él,
munkás két kezeden nyílik a friss tavasz,«⁴²

kezdi a verset és ebben az invokációban fölsejlik a férfi és nő kapcsolatának egy újszerű megsejtése. A szerelem az élet forrása, a mámoros életé s a szerelem és a munka összekapcsolása ebben a két sorban olyan költői gondolat, amely művészi kifejezést a magyar szerelmi költészetben eddig még nem nyert. A kezdet után azonban a gondolat lehanyatlik, a költőnek még nincs meg az a szükséges életanyaga, amelynek segítségével ennek a gondolatnak a mélységét kifejezhesse. A vers további soraiban nem mélyül el ennek a gondolatnak a kifejtése, sőt a dekoratív szavak mögött szinte az egyéni élmény is eltűnik. Az *Üdvözlés* c. vers szomorkásan játékos soraiban furcsa kettőség fejeződik ki.

»Ma újfent üdvözöl szívem
a szomorúság enyhiben.
Ma száll szerelmem bronzhajadra
mint holdsugár pajkos patakra.«

A két kezdő szakaszban dalszerű indítás a régi zsoltáros hangulatokkal keveredik. Az áttetszően finom kezdet után azonban meghökkentő hasonlat:

»Ma dús torokból hull a szó
mint hold fölött a puskaszó.«

A derűs kép hirtelen elkomorul. A dús torokból felhangzó szó még az öröm felkiáltása lehetne, de a felkiáltást jellemző hasonlat a hold fölött csattanó

⁴¹ J. A. Ö. M. I. k. 16. l.

⁴² Uo. 21. l.

puskaszó érthetetlenül komorrá változtatja a hangulatot. A kép elsötétülése után ismét felvillan a kedves könnyedség vidám fénykévéje

»Ma nem fogynék ki én a csókbul:
galamb szemelne friss kacsókbul,
Ma im elődbe térdelek,
szerelmesen köszöntelek.«

Ez enyhülés után ismét keménnyé változik a vers hangulata.

»De férfiaságom harcra int,
csitítom, föl pattan megint.«⁴³

A fölcattanó puskaszó így válik érthetővé. A költőben még nem mély intenzitással, még nem igazi emberformáló kérdésként de felmerül a szerelem és a férfi-hivatás ellentéte. Az az ellentét, amely — úgy véljük — tipikusan a kor szülötte. Mennyit viaskodott ezzel az ellentéttel Móricz (*Sárarany, Erdély* stb.) s mennyit küzdött, írásaiban milyen nagy szerepet juttatott ez ellentét analízisének Németh László! (*Bűn, Iszony.*) Móricznál és Németh Lászlónál ez az ellentét már a férfi és nő kibékíthetetlen ellentmondásává változik, szemléletükben ez a kérdés úgy él, mint az élet egyik örökké jelentkező fájdalmasan jelenlévő és soha fel nem oldható kérdése. A *Nórában* és a *Henschel fuvarosban* Ibsen és G. Hauptman — színdarabjaiban — is kereshetjük e kérdésnek társadalmi realitását. A fiatal József Attila is megérez itt valamit a kérdés tragikumából. Nem képes arra még, hogy társadalmi okaira rámutasson, nem képes arra, hogy a személyiségek összeütközésében rejlő indítékokat feltárja, de ennek az ellentétnek hangulatát a versben megkapóan érzékelteti. A versben eddig végigvonult két hangulati elemet szinte ösztönösen és mégis mélyebbre mutatóan vonja párhuzamba a vers befejező két sorában.

»S oly bús szívem, hogy még megöllek.
Nem ma, ne félj, ma üdvözöllek.«

Sóvárgó és kielégítetlen, remegő hangulatú versek a *Koldús*, a *Várlak*, az *Almomban enyém vagy*, az *Egyszerű vers*, az *Én ajándékom*, a *Szerelem ez?* s a *Gyöngysor*. A szavak ereje még nem képes a szerelmi költészetben igazi élmény kifejezésére. A fölviharzó vágy megfogalmazásában a szerelem gyöngegségének kifejezésében egy-egy szép ellentétpár néha születik, de az élmény még nem igazi. Mélyebb megilletődöttség, a szerelem előtti öntudatlan, póz nélküli meghajlás először *A szemed* c. versben jelenik meg. Még itt sem teljesen kibontakozva, de valamilyen, talán csak egy pillanatig tartó elámulással.

»Nagy, mély szemed reámragyog sötéten
s lelkemben halkan fuvoláz a vágy.
Mint ifjú pásztor künn a messzi réten
subáján fekvé méláz fényes égen
s kezében búsán sírdogál a nád.

⁴³ Uo. 43. 1.

Nagy, mély szemed reám ragyog sötéten
s már fenyves szívem zöldje nem örök.
Galambok álma, minék jössz elébem?
Forró csöppekben gurulnak az égen
s arcomba hullnak a csillagkörök.

Nagy, mély szemed reámragyog sötéten
s a vér agyamban zúgva dübörög.«⁴⁴

A szelíden induló vers tiszta és mély hangulatát az utolsó sor szenvedélyes indulattal forrósitja át.

A szerelem kegyetlenségét megsejti a fiatal költő. A *Szerelmes vers* a nagy vágyak szörnyű gyönyöréről beszél, s arról, hogy a szerelem kölcsönös gyötrellem.

»Szerelem, szerelem
átkozott gyötrellem
mért nem virágoztál
minden falevelen.«

Fejezi ki a népdal is a szerelemnek ezt a kettőségét s e költeményben ugyanez a fájdalmas és vágyott kínlódással és mégis örömmel teli érzelmi ellentmondás fejeződik ki.

»Úgy kéne sírni s zúg a vérem
hiába minden álszemérem,«

(*Szerelmes vers.*)⁴⁵

versel a fiatalember, aki a szerelem beteljesülésében nemcsak a vágyott és elnyert örömet, hanem a beteljesülés szenvedését is felismeri, és aki a szerelem e risztóan vonzó élménye előtt az ifjúság meghökkenésével, az elejtett könnyel is hódol. A *Távoli ének*ben ez az érzéstartalom színeződik az elvesztett szerelmes utáni bánat hangjában. A *Hűség*-ben ismét a Baudelaire-i zsúfoltsággal szólal meg, megkísérelve összefoglalni azokat az élményeket, amelyeket eddigi szerelmi költészete kifejezett. Ez a vers azonban nem éri el még a szándékot. Néhány nagyszerű s már talán a későbbi József Attila kép kiemelkedik e versből.

»Búját a borzalom, miként nagy, éji
bagoly a szárcsát, úgy rebbenti meg.«

(*Hűség.*)⁴⁶

Ez a kép valahol mélyen már a *Hazám* és a *Levegőt* kezdő képsoraival rokon, de a költemény egésze nem tudja még összefoglalni az eddig elmondott ellentétes hangulatokat és élményeket. A *Leányszépség dicsérete* két változatában is elsőkélyül a mondanivaló a korábbi versekben kifejezettekhez képest. Új tartalmi elem a *Rög a röghöz*-ben merül fel. A gondolat, ami ennek a versnek alapja, ami azt mondja, hogy az élet útjain egymásra talált két ember viszonya hasonló a föld egymásmellett levő rögöknek viszonyához az első olyan elem

⁴⁴ Uo. 69. 1.

⁴⁵ Uo. 76. 1.

⁴⁶ Uo. 88. 1.

József Attila szerelmi költészetében, amelynek kifejlődése a későbbi, nagy szerelmi lírájában is megtalálható. A »rög a röghöz« viszonyban valahol mélyen benne rejlik már a *Már kétmilliárd* látomása is. Igaz hogy az utóbbi vers, a sok évvel ezután születő, a költő és az emberek a rög és a rögök viszonyát mélyen fájdalmasnak fogja látni.

»Már kétmilliárd ember kötöz itt,
hogy belőlem hű állatuk legyen.
De világuktól délre költözik
a szép jóság s a szelíd érzelem.
Mindenségüket tartani a fénybe,
mint orvos, ha néz az üvegedénybe,
már nem tudom, megadom magam kényre,
ha nem segítesz nékem, szerelem.«

(*Már kétmilliárd.*)⁴⁷

Az emberek viszonya itt minden illúziótól mentesen a maga ridegségében, s a fasizmus által fertőzött világ különös ridegségében merül föl az író tudatában. Az egyre torzabb társadalmi köztudat, az egyre eltorzultabb egyének keserves és már kielemezhetetlen tömege elől menekül a költő — a rögcse — a szerelemhez, egy másik rög vígasztalása, szeretete, gondossága, kedvessége, embersége oltalmába. A fiatalkori versben a társadalomból való menekülés riadalma még nincs jelen. A fölismerés öröme csap magasra e vers lendülő képeiben. Annak a felismerésnek öröme, mely őt is előnti, mikor ráébred; a szerelem illúzióinak fájdalmas szétfoslása után, az első gyötrelmes és gyönyörű találkozás után testvérré lel, egy másik embert fedez fel, a szerető. Testvérkét, akivel teljes emberségében hasonlónak, szinte egynek érzi magát.

»Jöjj testvérkém, atyánk, a bújdosó nap
a távol falujában ballagott.

Fönn már kigyújtják üvegét a holdnak,
a hamvas, égi templomablakot.

Félszékében ring a száz cikázó fecske
szívemben minden mámoros szavad.

Reszket — mint ujjunk — mint a levelecske
és röghöz szorul a rög és tapad.

Egymás mellett mi is rögök vagyunk most,
minket a gyöngé, friss vetés szeret.

Jöj, kedvesem, tested lelkembe hullasd,
bennünk a föld barázdát rejteget.

Az est sötét báránya ballagóba,
feketébb hulló selyemgyapja már.

Es szőke hajad mintha mező volna,
mint teljesen betölt a holdsugár.«

(*Rög a röghöz.*)⁴⁸

⁴⁷ Uo. II. k. 194. l.

⁴⁸ Uo. I. k. 94. l.

A fölsimert gondolat magas hőfokon, de mégis még idillikus képekben ölt testet. Az idill nyugalmas fölszíne alatt azonban a megilletődött értelem, a gondolattal telítődött érzelem, s a termékenység teremni vágyó erőinek nyugtalansága és feszültsége vibrál. Az ifjú József Attila szerelmi költészetének ez a költemény egyik legmélyebb alkotása, s ugyanakkor amint a gondolat végigvonul majd egész szerelmi költészetén, néhány kép is újra és újra megjelenik majd későbbi versekben is. A reszkető levelek rajzával sok költeményben találkozunk majd új vonatkozásokban. A holdsugártól sejtelmessé, titokzatossá váló táj a munkásokról és parasztokról szóló verseinek szintén többször lényeges alkotó eleme lesz.

Az *Űtrahívás* ennek a gondolatnak keveredése régebbi költeményekben már fölmerült motívumokkal. Az *Ezerfárosznyi végzet*, a szerelem erotikus vonatkozásainak megfogalmazását kísérli meg, de az előtte járt költői nemzedékek stíluseselemeinél többet nem tud fölsorakoztatni.

Talán nem véletlen, ha rámutatunk, hogy szerelmi költészetében az az új gondolat ami egész szerelmi lírájának egyik alapvető új vonása marad, abban az időben születik meg, mikor a *Tanítások* problematikája foglalja el. Ahogyan az új etikát valamilyen új közösségbe vezérelve keresi az egész társadalom számára, úgy keresi ezt az új elvet a legkisebb közösség a férfi és nő közössége számára. Az előtte járt költői nemzedékek hosszú sorában nem merült fel a szerelem etikájának ehhez hasonló szemlélete. Petőfi költészetében él a nő a költő emberi társaként ilyen egyenrangúan, mint ahogyan József Attila lírájában élni fog s mint ahogyan korai szerelmi költészetében néhol már megkísérlti ennek az új tartalomnak a versbeöntését. Az őt megelőző korok, sőt a vele együtt kifejlődő lírikusok szerelmi költészetének alaphangja egészen más. Ady-nál a szerelem csak azt a végzetes összecsapást jelenti a férfi és nő között, amit József Attila fiatalkori költészete is érzékel ugyan, mint erről már korábban szoltam, de József Attila költészete túlnőtt a férfi és nő viszonyának ilyen szemléletén. Miután majd világnézete szocialistává érik, megtalálja a férfi és nő viszonyának a teljes emberi egyenlőségen alakuló kifejezését, ami csak szocialista emberek között valósulhat meg és aminek tiszta emberi mélységét költeményben megénekelni csak szocialista ember lehetett képes. A fiatal költő világnézetének, jellemének, emberi tulajdonságainak már ekkor voltak olyan vonásai, amelyek a szocialista ember felé mutatnak, éppen ezért nem véletlen hogy fiatalkori szerelmi lírájában is megjelenik a kor átlag gondolkodásától elütő, a kor lírájában még nem jelentkező gondolati és érzelmi mondanivaló.

A *Rög a rög*-ben kifejtett alapgondolat motíválódik, színeződik s bizonyos mértékig gazdagodik a *Kedvesem* című versben. Az érzelem fátyolszerűsége, öntudatlan boldogsága fűti át ezt az expresszionista stílusú és mégis tisztán érthető verset.

»Bizony a szirmok összeborulnak este,
Nem akartalak megcsókolni se,
csak hogy kicsit itt érezzelek mellettem,
mint kisgyerek az édesanyját.«⁴⁹

Milyen messze van ez a vers a *Harapj, harapj vagy én haraplak* vadóc és talán nem is őszinte, az idegek által nem érzékelt — hanem csupán elképzelt —

⁴⁹ Uo. 175. 1.

extatikusságától! Mennyire messze van, mennyivel mélyebb, mennyivel tisztább és mennyivel emberibb annál. A csend és a tisztaság ennek a képnek a kerete. A csendé és a tisztaságé s a meleg emberséggel telített öröme, amelyet csak ritkán érez az ember. S milyen, szinte alázatosan köszönettel telivé teszi ezt a hangulatot egy sor.

»Én is jobb vagyok, hogy bejöttél csókjaiddal«

Ismét azt kell mondanom, hogy a későbbi szerelmi versek egy más motívumát találhatjuk ebben a sorban.

»A gyászt a szívről mint sebről a kötést te leoldtad«

mondja majd a *Hexameterek*ben, amikor már az élet terhei mély sebeket ejtenek rajta. De azt amit a *Hexameterek*ben, a *Nagyon fáj*-ban s a késői korzaka nagyszerű szerelmes verseiben elmond, nem mondhatta volna el soha, ha ez a sort egyszer le nem írja.

Korábban, mikor expresszionista stílusú verseinek kialakulását s azokban kifejeződő tartalmát tárgyaltam, rámutattam arra, hogy a fiatal József Attila költői szemléletében bizonyos törés, a perspektíva elhomályosulása jelenkezik a 24-es év végén. Szerelmi költészetében is jelentkezik ilyen hangulati változás, bizonyos befelé fordulás, kétely. A szerelemben és a szeretett személyben megrendülő bizalom együtt kap kifejezést e versekben a korábban megtalált és már elemzett mondanivalóval. A *Mért hagytál el, hogyha kívánsz* töprengően vágyakozó hangulatában így teszi föl a kérdést:

»... pocsolyákba árkkolt bús arcomba
bírnál-e nézni, ha én is belelátnék? ...«

A nagy, az egész egyéniséget átható szerelem még nem érkezett el. A már fellobbant érzések az új tartalmakat már felszínre hozták a költő alakuló világából, de amint a társadalmi problémákról adott gondolatai is visszhangtalanok maradnak, és — ő maga is felismeri — nem is adnak teljes választ a társadalomban égő ellentmondásokra, visszhangtalanul maradnak a szerelemtől megírt új tartalmú gondolatai. Csalódását így fejezi ki.

»Ó asszonyom, te balga, te bolond,
játsszót-játszó, ostoba semmi játék!«

(*Miért hagytál el, hogyha kívánsz.*)⁵⁰

Az *Este volt s a bőrünk összeért*-ben újra felcsillan a boldogság idillje.

»Este volt s a nyári égről
rohanó, tüzes vágyak estek belém,
mikor a bőrünk össze-összeért,
egész életemmel ott éltem én,
azon a kicsi darabka helyen,
ahol a bőrünk,
a bőrünk összeért.«

⁵⁰ Uo. 186. 1.

Az idill azonban kétségekbe bogyódik.

»s már sokszor félek, nagyon félek Tőled,
mert mi nagyon összebogozódtunk
s még minden szabad szálat elkeversz.
Oh, mi akkor is kívánjuk egymást,
mikor én rajtam szörnyű kövek vannak
és Te könnyű felhőkön heversz!«⁵¹

A föltámadó kétségek két okra vezethetők vissza. A bizalomnak arra a megtörésére, amire már előbb utaltam, s arra, hogy a költő optimizmusában, az egész étellel szemben tanúsított prófétás lelkesültségében, ami a *Tanítások* írása idején magatartásának legfőbb vonása volt szintén bekövetkezik egy törés. »Én rajtam szörnyű kövek vannak« mondja itt és egy másik versben a *Bibliái*-ban szintén megjelenik ez a kép:

»Szerelmesem, mi már egymást úgy kívánjuk, úgy szeretjük,
hogy ruhánkat, szemérmünket, alig vettük már levetjük.
Akkor is, amikor énrám sok szörnyű és nagy kő esnék
és te könnyű fellegeken heverésznél, mint az esték.«⁵²

A társak, a rögök szétváltak. A költő mintha úgy érezné, az az egység amit a két rög egymáshoz fűződő kapcsolataiban megálmodott, valóban csak álom. A világ megjavításáról szőtt képzelgésai közepette, mikor a *Tanítások* új embert formálni kívánó költeményét írta, egész gondolkodását áthatotta ez a javítani akarás. Ebben az állapotban született meg a *Rög a röghez* gondolata. De a próféta meghalt a költőben, meghalt akkor is ha az emberbe vetett hite csak megrendül de nem tört össze. Énekel ugyan a XXV. századról, de a mába csak a döbbenetesen nehezet látja. S íme, ahhoz, hogy ezt a nehezet könnyebben tudja elviselni nem talál társat. A szerelmes könnyű felhőkön hever, míg a költőt szörnyű kövek terhei nyomják. A szerelem kedves hangulatai továbbra is megérintik. A *Mikor az utcán átment a kedves* képeiben a kedvesen rajongó csodálat ragadja meg még ma is az olvasót, de az ilyen ámulтан csodálkozó, naivul dicsérő hang már nagyon ritka. A *Riának hívom*-ban ismét csak az a szomorúság hangzik fel, amit e korszak szerelmes verseiben már láttunk.

»Egy hangvilla két ága vagyunk
s mégis, ha egymásra nézünk,
néha rekedten száll fel a szomorúság.«⁵³

A *Most fehér a tűz*-ben fejeződik ki a költő társadalmi kérdésekben is átélt válsága együtt azzal a válsággal, amit a szerelmi érzés egész lelki és testi értelmezésében átélt. Ebből a szempontból, hogy a két problematika immár teljesen és félreérthetetlenül együtt jelentkezik, ismét azt lehetne mondani, hogy József Attila szerelmi költészetének olyan új motívumával találkozunk, amely később is és még teljesebben, még gazdagabban lesz jellemző szerelmi költé-

⁵¹ Uo. 199. 1.

⁵² Uo. 200. 1.

⁵³ Uo. 233. 1.

szetére. A *Flóra* ciklusban az *Ódában*, a társadalom, sőt az anyagi lét kérdései és tényei szerelme tartalmainak a kifejező eszközévé válnak. A társadalmi élmény és bizonyos szerelmi élmény egy versben történő kifejezésére, szervesen együtt jelentkezésére az egyik első példa ez a vers, a *Most fehér a tűz*:

»Vigasztaljátok a szenvedő alkonyokat, közük való
kedvesem is,
szomorú lángjaival zokogva kergetőzik.
Elöttem szalad, megcsókoltam s az idő nagy némasággal
elsüllyed körülöttünk,
de üres kezemmel hiába kapkodok utána
a fájdalom vakító felületén.
Temetőkben világít a villany,
könnyeink fekete kristályokat mosnak,
nincsen szavunk, amit kimondhatnánk,
elhamvadt maradék álmunk,
csak a gyilkosok sötét reményei világítanak még.
A butaság expresszvonaton robog előttünk,
minden madarunk szárnyaszegett.
Olyan ártatlan, mint a kavicsok fehér homlokai.
En mindig Riának hívtam.
Gyékényünk nincs és mégis kihúzzák alólunk,
ünnepeink ájultan hevernek.
Enekelj, tiszta szomorúság,
lefekszem itt, a hold a fejemalja.
Enekelj, tiszta szomorúság,
lefekszem itt a hold a fejemalja.«⁵⁴

Szerelmi költészetében a *Kopogtatás nélkül* jelent ismét gazdagodást. A meleg emberi közvetlenség hangulatait az előbb idézett vershez hasonlóan olyan képekkel fejezi ki, amelyek nemcsak az egyén belső érzésvilágát tükrözik, hanem az egyént társadalmilag is ábrázolják. Szerelemről vallott gondolatainak, azoknak az emberi gesztusoknak amelyek belőle a szerelmi érzést kiváltják, ez a társadalmi háttér adja meg nemcsak a keretet, hanem a mélységet is. József Attila szerelmi költészetének hangulatai, értelmi és érzelmi tartalma tipikus tartalommal emelkedik: a szegények szerelmének elmondója ő, a *Kopogtatás nélkül*-ben minden eddigi versénél tisztábban és egyértelműbben választja ki a valósági képei közül azokat, amelyek a szegények szerelmének keretei, amelyeknek valóságában a szegények élete leperog.

»Ha megszeretlek, kopogtatás nélkül bejöhetsz hozzám,
de gondold jól meg,
szalmazsákombra fektetlek, porral sóhaj a zizegő szalma.

A kancsóba friss vizet hozok be néked,
a cipőket, mielőtt elmégy, letörlöm,
itt nem zavar bennünket senki,
görnyedvén ruhánkat nyugodtan foltozhatod.

⁵⁴ Uo. 234. l.

Nagy csönd a csönd, néked is szólok,
ha fáradt vagy, egyetlen székemre leültetlek,
melegben levethetsz nyakkendőt, gallért,
ha éhes vagy, tiszta papírt kapsz tányérul,
amikor akad más is,
hanem akkor hagyj nékem is, én is örökké
éhes vagyok.

Ha megszeretlek, kopogtatás nélkül bejöhetsz hozzám,
de gondold jól meg,
bántana, ha azután sokáig elkerülnél.⁵⁵

